

МІКРОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ СУБ'ЄКТІВ ЕКОНОМІКИ

УДК 336.221

О. В. ГУРНАК

Донецький національний технічний університет

ТЕОРІЯ ОПТИМАЛЬНОГО ОПОДАТКУВАННЯ: ЗДОБУТКИ І ОБМЕЖЕННЯ

В статті досліджено основні здобутки теорії оптимального оподаткування. Показано, що теорія оптимального оподаткування за своєю структурою відповідає вимогам до розвинутих наукових теорій. Проведено аналіз відповідності висновків теорії до фактичного розвитку податкових систем.

In the article the main achievements of the theory of optimal taxation are investigated. It is shown that the structure of theory of optimal taxation corresponds with the structures of developed economic theories. The analysis of the consistency results of the theory to the actual tax systems development was conducted.

Ключові слова: податок, теорія оптимального оподаткування, економіка добробуту, податковий тягар.

Вступ. Оподаткування є складним багатоаспектним соціально-економічним феноменом, який має багатотисячолітню історію. Спроби його осмислення здійснювалися великими економістами минулого з самого започаткування економічної науки. Разом з тим формування першої окремої цілісної економічної теорії оподаткування, теорії оптимального оподаткування, є здобутком ХХ століття і далеке від завершення.

Аналіз останніх джерел. Спираючись на роботи А. Пігу, В. Парето, Ф. Рамсея, теорію оптимального оподаткування збагатили результати досліджень Е. Аткинсона і Дж. Стігліца [1], П. Даймонда і Дж. Мірліса [2], Дж. Слемрода [3] та багатьох інших. Характерною ознакою зазначених досліджень стала економіко-математична формалізація вирішуваних проблем, чітке математичне доведення запропонованих узагальнень і висновків. Необхідно відзначити, що значні зусилля для розвитку теорії оптимального оподаткування на сучасному етапі також докладаються українськими і російськими науковцями, зокрема В. Вишневським [4], А. Соколовською [5], І. Каравасвою [6]. Накопичені результати за їх кількістю і якістю обумовили появу робіт покликаних провести їх певне впорядкування і узагальнення, перевірку на відповідність до фактичних змін у податкових системах [7–9]. Фактично поява таких робіт свідчить про те, що теорія оптимального оподаткування досягла такого етапу, коли вона прагне усвідомити саму себе, і є вкрай актуальною для її подальшого розвитку.

Метою даної роботи є на основі узагальнення проведених досліджень в межах теорії оптимального визначити її здобутки і обмеження. Для досягнення поставленої мети проводиться визначення структури теорії оптимального оподаткування.

Виклад основного матеріалу. В межах філософії і методології економічної науки, економічна теорія визначається як «сукупність взаємопов'язаних між собою наукових понять і суджень, які характеризують певну залежність між елементами (станами, властивостями) економічної реальності» [10, с. 355]. Розвинута економічна теорія передбачає використання певного набору основних понять, економічних категорій, і має містити такі складові елементи, як:

- початкові засновки (аксіоми, постулати);
- теоретичні моделі;
- теоретичні твердження, або висновки (закони, теореми, гіпотези тощо);
- свідчення істинності або щонайменше правдоподібності теоретичних висновків, а також умови перевірки гіпотез.

Формування теорії оптимального оподаткування відбувалося на основі теорії економічного добробуту, яка, у свою чергу, узгоджується з неокласичною парадигмою в економіці. Внаслідок чого понятійний апарат теорії оптимального оподаткування використовує категорії і поняття неокласичної економіки (наприклад, праця, капітал, корисність, рівновага, еластичність тощо), теорії економічного добробуту (наприклад, суспільний добробут), а також специфічні поняття, «народжені» саме досліджуваною теорією (основні елементи оподаткування: види податків, маржинальна ставка податку, надлишковий податковий тягар тощо). Аналогічні зауваження будуть справедливими і для засновків теорії оптимального оподаткування. Так, використовуються основні для неокласичної економічної парадигми постулати методологічного індивідуалізму та раціональності вибору. Разом з тим теорія оптимального оподаткування доповнюється наступними припущеннями:

1) Існують чіткі уявлення про вподобання індивідів, технологію і структуру ринку. Вподобання індивідів розглядаються як тотожні, а в окремих випадках навіть припускається, що індивіди є повністю ідентичними. Наявна технологія приймається як така, що забезпечує постійну віддачу від масштабу, а структура ринку як правило, відповідає досконалій конкуренції;

2) Уряд має залучити фіксовану величину доходів, використовуючи обмежену кількість податкових інструментів. Свідомо з набору можливих податкових інструментів усуваються акордні податки (lump-sum taxes), оскільки вони встановлюються у вигляді фіксованих сум і не залежать від одержуваних платником податку доходів, то вони не впливатимуть на його економічні рішення;

3) Не враховуються витрати пов'язані із адмініструванням податків. Таке припущення має конвенціональний характер і пов'язане зі значною складністю урахування взаємозв'язку між податковими ставками і адміністративними витратами у запропонованих економіко-математичних моделях.

Прийняття рішення щодо встановлення того чи іншого податку пов'язано із необхідністю урахування двох аспектів: економічної ефективності податку і відповідності його встановленим уявленням щодо соціальної справедливості. Найповніше урахування вимог економічної ефективності і соціальної справедливості одночасно неможливо, на пошук компромісного рішення націлена оптимальна теорія оподаткування.

Особливістю побудови концептуальних моделей є наявність єдиного критерію, який опосередковано ураховує як вимогу економічної ефективності, так і вимогу соціальної справедливості щодо оподаткування. Економіко-математичною формалізацією цього критерію виступає функція суспільного добробуту (social welfare function). Загальний рівень суспільного добробуту залежить від добробуту кожного індивіда в суспільстві. Внаслідок цього добробут кожного окремого індивіда стає одним із аргументів функції суспільного добробуту. При цьому для оцінки добробуту індивіда використовується не його дохід, а його корисність. Корисність виражає ступінь задоволення, яке одержує індивід від споживання товару чи виконання будь-якої дії. Внаслідок цього рівень корисності індивіда залежить як від економічної ефективності, так і від соціальної справедливості оподаткування. Крім того, безпосередньо форма функції суспільного добробуту має значення у тому сенсі, що дозволяє врахувати, у якій мірі нерівність у розподілі добробуту (корисностей) індивідів впливає на рівень суспільного добробуту. За рахунок вибору відповідної форми і параметрів функції корисності можна охопити увесь спектр ставлення суспільства до соціальної нерівності: від утилітаристської концепції, за якої розподіл добробуту між індивідами не впливає на рівень суспільного добробуту (відображається лінійною функцією І. Бентама) до теорії соціальної справедливості Дж. Роулса, що визначає рівень суспільного добробуту за рівнем добробуту найменш забезпеченого індивіда. Варто відзначити, що окремі вагомі дослідження у теорії оптимального оподаткування проведені без специфікації форми функції суспільного добробуту. Проте, якою б не визначалася форма функції суспільного добробуту, завжди передбачається необхідність її максимізації.

Розв'язок задачі щодо знаходження максимуму функції суспільного добробуту при певних обмеженнях і має дати інформацію про те, якою є оптимальна система. Наявність знань щодо характеристик оптимальної системи, відповідно до логіки теорії оптимального оподаткування, створює науково обґрунтоване підґрунтя для проведення податкових реформ.

Такий елемент теорії оптимального оподаткування як теоретичні твердження і висновки, а також свідчення їх відповідності практиці податкової політики доцільно розглянути за основними видами існуючих податків.

Оптимальне оподаткування персональних доходів. Оподаткування особистих доходів громадян має цілком логічні підстави, оскільки саме в їх інтересах забезпечується виробництво суспільних благ. Прибутковий податок на доходи громадян є прямим податком, тобто таким податком, який формується за рахунок вилучення частини одержуваного ними доходу. Теорія оптимального оподаткування прагне вирішити питання: чи має ця частина бути однаковою, незалежною від суми одержуваного доходу, або збільшуватися чи зменшуватися по мірі його зростання? Другими словами, досліджується питання: якій системі оподаткування доходів (пропорційній, прогресивній чи регресивній) слід віддавати перевагу? З боку економічної ефективності впровадження оподаткування особистих доходів громадян, зауважимо, що розглядаються доходи від їх праці, пов'язано із двома ефектами: ефектом доходу і ефектом заміщення. Ефект доходу полягає у тому, що внаслідок оподаткування зменшуються реальні доходи індивіда, втрачається певна частина його добробуту, але його економічні рішення залишаються незмінними. Ефект заміщення обумовлюється тим, що оподаткування доходів індивіда призводить до змін відносних цін різноманітних споживаних ним товарів, що призводить до зміни його економічних рішень. Так, при оподаткуванні персональних доходів для індивіда збільшується корисність дозвілля, а привабливість праці зменшується. Внаслідок чого він бажає менше працювати і більше відпочивати. Наявність ефекту заміщення призводить до додаткової, не обумовленої зменшенням його доходу, втрати добробуту індивіда, яка в теорії оптимального оподаткування одержала назву надлишкового податкового тягара. Економічно ефективним буде таке оподаткування доходів, яке призводить до мінімізації надлишкового податкового тягара. Ф. Рамсей показав, що досягти цього можна якщо встановлювати диференційовані ставки податку для різних індивідів. При цьому співвідношення між ставками має бути зворотним до співвідношення еластичностей пропозиції праці цих індивідів. Можна припустити, що еластичність пропозиції праці добре забезпечених громадян є більшою ніж для людей з малими статками, оскільки останні мають працювати за будь-яких умов, щоб забезпечити придбання необхідних для життя товарів. Таким чином, для того, щоб бути економічно ефективним, оподаткування доходів громадян від праці має бути регресивним. Протилежного висновку дістаємо, якщо проводимо аналіз персонального оподаткування громадян з позиції соціальної справедливості. Податок на доходи від праці має бути прогресивним, оскільки гранична корисність більших доходів є меншою, а відтак, втрати корисності від оподаткування більших доходів також є меншими.

Знайти компроміс між економічною ефективністю і соціальною справедливістю в оподаткуванні

персональних доходів від праці на основі функції суспільного добробуту спробував Дж. Мірліс. Одержані результати аналізу функції суспільного добробуту показали, що оптимальною є прогресивна система оподаткування, якщо ефект заміщення є сильним, і, навпаки, регресивна система більш прийнятна за слабого ефекту заміщення. Разом з цим, Дж. Мірліс звертає увагу на те, що за будь-яких обставин оптимальне оподаткування персональних податків має створювати стимули для більш спроможних заробити гроші індивідів, реалізувати свої здібності. Моделі розроблені Мірлісом показали, що оптимальна податкова система оподаткування доходів є не дуже прогресивною з найвищими граничними ставками податку, які не перевищують 30–35% [11, с. 565].

Незважаючи на певну нечіткість теоретичних висновків щодо оподаткування персональних доходів, податкова політика у більшості розвинутих країн світу була спрямована на зменшення прогресивності, постійне зменшення маржинальних ставок на найвищі доходи. Протягом останніх 25 років в країнах ОЕСР маржинальна податкова ставка зменшилася в середньому майже на 11% [7, с. 155].

Оптимальне оподаткування споживання. Оцінюючи здобутки теорії оптимального оподаткування щодо оподаткування споживання, доцільно почати з теореми еквівалентності оподаткування. Ця теорема стверджує, що податок на споживання, представлений, наприклад, податком на додану вартість, є повністю ідентичним податку на доходи індивідів від праці [9, с. 48]. Доведення теореми базується на тому, що введення податку на споживання підвищує ціну товару, а це означає, що відповідно зменшується реальна заробітна плата і платник податку знову постає перед вибором щодо розподілу часу між працею і дозвіллям. У реальності індивіди споживають не один, а багато видів товарів, що потребує вирішення того чи мають бути ставки податку на споживання однаковими для будь-якого товару, чи доцільно впровадити їх диференціацію. Е. Аткинсон і Дж. Стігліц, використовуючи такі ж самі посилання, як Дж. Мірліс при визначенні оптимального прибуткового оподаткування індивідів, але сепарательні функції корисності (корисність від споживання групи товарів і дозвілля оцінюється окремо) і суспільного добробуту, обґрунтували висновок, що досягнення оптимальності у оподаткуванні споживання можливо лише при використанні однакової ставки податку для всіх споживаних товарів.

Окрему увагу викликало оподаткування проміжного споживання товарів, тобто споживання товарів з метою виробництва інших товарів. У цьому контексті П. Даймондом і Дж. Мірлісом, знову ж таки на основі оптимізації функції суспільного добробуту, було доведено ще одну важливу теорему теорії оптимального оподаткування – теорему виробничої ефективності. Теорема полягає у твердженні, що оптимальне оподаткування не має порушувати умов формування ефективної виробничої структури [2; 9]. Безпосереднім розширенням теореми є висновок щодо доцільності відмови від оподаткування проміжних товарів податком на споживання.

Звертаючись до характеристик реальних податкових систем, можна бачити, що у більшості країн світу використовується у різних пропорціях як пряме оподаткування доходів громадян від праці, так і оподаткування споживаних ними товарів. Це є свідченням скоріше не на користь теореми еквівалентності оподаткування, оскільки виходячи із потреби зменшення витрат на адміністрування, які хоча і не враховуються у теорії оптимального оподаткування, але існують на практиці, за умови теоретичної доведеної еквівалентності податків доцільним було б використовувати або оподаткування споживання товарів, або оподаткування доходів від праці. Надзвичайно поширеним податком на споживання є податок на додану вартість (ПДВ), який застосовується у 137 країнах світу. Механізм справляння цього податку узгоджується із рекомендаціями П. Даймонда і Дж. Мірліса щодо відсутності оподаткування проміжних товарів. Разом з тим ставлення до ПДВ не є однозначно позитивним. Підтвердженням цього може бути відсутність ПДВ у США та досить низька ставка податку в Японії. Крім того, хоча для більшості товарів використовується однакова ставка, у багатьох країнах застосовуються також пільгові ставки для певних груп товарів.

Оптимальне оподаткування доходів від капіталу. Стосовно оподаткування доходів від капіталу, то висновок теорії оптимального оподаткування однозначний – доходи від капіталу не слід оподатковувати. Варто відзначити, що цей загальний висновок обґрунтовується різними науковцями на основі використання різних аргументів, у тому числі й тих теоретичних тверджень, про які йшлося вище. Так, П. Даймонд і Дж. Мірліс довели, що не слід оподатковувати товари проміжного споживання. Проте, якщо виходити з матеріально-речової трактовки капіталу, обладнання та інші різновиди капіталу можуть розглядатися як товари проміжного споживання, оскільки купуються для того, щоб забезпечити виробництво товарів кінцевого споживання. Отже, капітал і доходи від нього не мають бути об'єктом оподаткування.

Інше обґрунтування базового твердження базується на висновках Ф. Рамсея і потребує врахування еластичностей пропозиції праці і капіталу. Оптимальним буде встановлення таких ставок оподаткування доходів від праці і капіталу, співвідношення яких є зворотним до співвідношення еластичностей зазначених факторів виробництва. Оскільки еластичність пропозиції капіталу вище ніж еластичність пропозиції праці, то збільшення оподаткування капіталу призведе до його відтоку до тієї податкової юрисдикції, де оподаткування доходів капіталу менш обтяжливе або взагалі відсутнє. Конкуренція за капітал буде стимулювати зменшувати ставку податку на доходи від капіталу і у граничному випадку має обумовити відмову від цього податку.

Крім того, на основі теоретичних положень Е. Аткинсона і Дж. Стігліца щодо необхідності встановлення однакової ставки оподаткування споживчих товарів, також можна дійти висновків про недоцільність оподаткування доходів від капіталу. Узагальнюючи аргументацію в межах цього напрямку Б. Хубер зазначає: «В цілому ж від оподаткування доходів від капіталу слід очікувати скорочення обсягу заощаджень і накопичення капіталу, а відтак негативного впливу на економічне зростання» [9, с. 50].

Незважаючи на те, що теоретичні обґрунтування недоцільності оподаткування доходів від капіталу одержані достатньо давно, на практиці оподаткування доходів від капіталу не відійшло у історію, а використовується у багатьох країнах як на рівні корпорацій, так і на рівні власників капіталу. Така ситуація обумовлюється тим, що відмова від оподаткування доходів від капіталу сприймається як порушення соціальної справедливості. По суті справи, це є яскравим прикладом того, що на фактичні рішення щодо оподаткування суттєво впливають невраховані теорією оптимального оподаткування інституційні чинники, ментальність і податкова культура суб'єктів податкових відносин, що сформувалася у процесі тривалої еволюції індивіда, суспільства і держави.

Висновок. Проведений аналіз свідчить, що теорія оптимального оподаткування містить усі складові, які притаманні розвинутій науковій теорії, досліджує усі основні види податків. Разом з тим висновки, які одержані на основі цієї теорії, знаходять лише часткове підтвердження фактами розвитку оподаткування у різних країнах світу. Виходячи зі значного напрацьованого наукового потенціалу досліджуваної теорії, такі розбіжності не є свідченням її повної неспроможності, а лише вимагають ще раз уточнити її основні засновки, особливо відносно меж її застосування. Цілком природним здається також те, що певні питання, які не знайшли обґрунтованої відповіді в межах теорії оптимального оподаткування, можуть більш продуктивно досліджуватися на основі інституціональної чи еволюційної парадигми в економічній науці. При цьому синтез одержуваних наукових результатів буде сприяти більш глибокому розумінню такого складного феномену, як оподаткування.

Література

1. Atkinson A.B. The Design of Tax Structure: Direct Versus Indirect Taxation / A.B. Atkinson and J.E. Stiglitz // *Journal of Public Economics*. – 1976. – Vol. 6. – P. 55–75.
2. Diamond P. Optimal Taxation and Public Production II: Tax Rules / P. Diamond, J. Mirrlees // *Public Finance. Worth Series in Outstanding Contributions*. Ed. By A. Auerbach. – New York: Worth Publisher, 1999. – P. 81–126.
3. Slemrod J. Optimal Taxation and Optimal Tax Systems / Joel Slemrod // *The Journal of Economic Perspectives*. – 1990. – Vol. 4. – No. 1. – P. 157–178.
4. Вишневський В. Податкова політика та економічна теорія / В. Вишневський // *Економіка України*. – 2007. – № 9. – С. 4–20.
5. Соколовська А.М. Основи теорії податків : [навч. посібник] / Соколовська А.М. – К. : Кондор, 2010. – 326 с.
6. Караваева И.В. Оптимальное налогообложение: теория и история вопроса / Караваева И.В. – М. : «Анки», 2011. – 288 с.
7. Mankiw G. Optimal Taxation in Theory and Practice / N. Gregory Mankiw, Matthew Weinzierl, Danny Yagan // *Journal of Economic Perspectives*. – 2009. – Vol. 23. – № 4. – P. 147–174.
8. Heady C. Optimal Taxation as a Guide to Tax Policy: A Survey / Christopher Heady // *Fiscal Studies*. – 1993. – Vol. 14. – №1. – P. 15–41.
9. Хубер Б. Формирование налоговой системы и теория оптимальных налогов / Бернд Хубер // *Politekonom*. – 2000. – № 2 (15). – С. 46–51.
10. Ананьин О.И. Философия и методология экономической науки / О.И. Ананьин // *Философия социальных и гуманитарных наук : раздел II. Гл. 3* / [под ред. С.А. Лебедева]. – М. : Академический проект, 2006. – С. 353–436.
11. Хиллман А. Государство и экономическая политика: возможности и ограничения управления / Аръе Л. Хиллманн. – М. : Изд. дом ГУ ВШЭ, 2009. – 879 с.

Надійшла 01.09.2011